

МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

ГУЦМАН М. Я.,
аспірантка

*Інститут
міжнародних відносин
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка*

У політичній глобалістиці традиційно виокремлюють групу загальнолюдських проблем, пов'язаних зі сферою міжнародних відносин. Після подій 11 вересня 2001 р. чільну позицію в ієрархії глобальних проблем посіла проблема тероризму. Сьогодні ніхто не залишився осторонь даного питання: науковці всіх країн світу, політологи-міжнародники, юристи, державні діячі, представники та учасники міжнародних організацій намагаються знайти адекватні засоби протидії.

Проблемі міжнародного тероризму присвячено достатньо праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед них слід виокремити публікації Антипенка В., Телешуна С., Бодрука С., Ліпкана В., Іноземцева В., Примакова Є, Лессера Я., Кротті В., Йохана А., Мюнклера Х., Лакера У., Кушнера Х. і т.д. Однак, слід зазначити, що дані публікації зосереджені в основному на аналізі використання тактики терору для досягнення певних політичних цілей окремими суб'єктами та організаціями.

Мета даної статті – проаналізувати міжнародний тероризм як глобальну проблему сучасності, визначити її характерні риси та тенденції розвитку, дослідити аспект загрози з точки зору впливу на основи цивілізаційного розвитку та безпеки людського життя. Дана стаття продовжує попередні дослідження автора¹.

Проблема міжнародного тероризму є актуальною і для Організації Об'єднаних Націй. Виступаючи на засіданні Ради Безпеки у 2002 р., колишній Генеральний секретар ООН Кофі Аннан підкреслив: «Міжнародний тероризм являє собою серйозну і все більш зростаючу загрозу. Тероризм є глобальною бідною з глобальними наслідками ... які торкаються усіх аспектів діяльності ООН – від забезпечення розвитку та миру до дотримання прав людини і правопорядку»².

Крім того, у 2004 р. Група високого рівня опублікувала свою доповідь “Більш безпечний світ: наша спільна відповідальність”, в якій серед головних викликів сьогодення серед традиційних для ООН проблем, таких як бідність, інфекційні захворювання, погіршення стану охорони навколишнього середовища, поширення зброї масового знищення, окрему позицію займає тероризм як першочергова загроза міжнародному миру³.

Загалом, тероризм знайомий людство вже давно. Він стає невід’ємним фактором суспільного життя з XIX ст., у XX ст. набуває політичного забарвлення та ширшого розмаху. Показовими в даному контексті є 1960-1970-ті рр.: у цей час активно діють представники лівого тероризму в Латинській Америці, ФРН та Італії. Крім того, на авансцену політичного життя виходять палестинські та ісламські терористичні організації, відбулися такі трагічні події як вбивства ізраїльських олімпійців у Мюнхені в 1972 р., єгипетського президента Анвара Садата в 1981 р.⁴. У 1990-х роках тероризм набуває ознак глобальності: географія тероризму розширюється, майже всі регіони світу відчувають на собі результати діяльності терористичних організацій. Особливо показовим у даному випадку є 1996 р.: цього року терористичні акти відбулися у Великій Британії, Іспанії, Франції, Саудівській Аравії, у Греції, на Близькому Сході, у Судані⁵.

Процеси глобалізації, загострення протиріч між різними системами цінностей, насамперед, західного та ісламського світу, регіональна нестабільність, інформаційна революція трансформували міжнародний тероризм у глобальну проблему сьогодення.

Загалом, у науковій думці існує два загальноприйняті підходи до причин активізації тероризму: *цивілізаційний та економічний*.

Більшість науковців і політологів переконані в тому, що причини активізації тероризму криються в різкій диференціації держав на багатих і бідних, економічному протистоянні Півночі і Півдня. Так, Л. Туроу вважає, що в силу дефективності сучасної економіки “релігійний фундаменталізм піднімається як лава із вулкана” і в ній “знаходять притулок ті, хто поступається в господарському відношенні та не здатний витримати економічну невизначеність”⁶. Схожі погляди на причини активізації тероризму висловив навіть такий прагматичний політик як президент Всесвітнього банку Джеймс Вулфенсон, який вважає, що “терористичні акти ще раз наголосили на необхідності боротьби з бідністю на планеті”, “боротьба проти тероризму є соціальною та економічною необхідністю”⁷.

Схожа позиція і в ООН: у Резолюції ГА ООН 40/61 від 9 грудня 1985 р. зазначається, що корінні причини тероризму та актів насильства виникають з “бідності, безвиході, бід і відчаю ..., спонукають окремих осіб жертвувати людським життям, включаючи власним, у прагненні досягнути ради-

кальних змін”⁸. Дана точка зору має право на існування, однак за статистикою корпорації RAND найбільше терористичних актів протягом 1968-2007 рр. відбулося на території Близького Сходу, відомого своїми потужними нафтовими ресурсами, крім того приклади баскського та ірландського тероризму свідчать про те, що тероризм розвивається і в економічно розвинутих країнах, а внутрішній тероризм на території Африки дозволяє стверджувати, що економічний розвиток не завжди прямо пропорційно співвідноситься з масштабами поширення тероризму (див. Таб. 1).

У даному контексті, на думку автора, справедливою є точка зору російського соціолога Паїна Е., який називає тероризм “внутрішньою хворобою суспільства, породжену дисгармонійним розвитком у соціальній, політичній і культурній сферах”⁹.

Таб. 1
Терористичні акти в регіонах (1968-2007 рр.)

Регіон	К-сть актів
Африка	1088
Центрально-Східна Європа	242
Східна Європа	1459
Латинська Америка і Карибські острови	3639
Близький Схід/Перська затока	14176
Північна Америка	588
Південна Азія	5110
Південно-Східна Азія і Океанія	1753
Західна Європа	5542

Інший варіант пояснення причин активізації міжнародного тероризму базується на концепції зіткнення цивілізацій. Основоположником даної теорії вважають С. Хантінгтона, який у свій час заявив: “Зіткнення цивілізацій стане домінуючим фактором світової політики”, приділивши особливу увагу конфлікту західної та ісламської цивілізацій, який триває уже понад 1300 р.¹⁰.

Аналізуючи роботи теоретиків, можна помітити, що в контексті зіткнення цивілізацій, мається на увазі кліше ісламського фундаменталізму та ісламістського екстремізму як продукту зіткнення західно-християнської та мусульманської цивілізацій на рівні політико-економічного суперництва, культури, цінностей та вірувань¹¹. У таких умовах конфлікт являє собою зіткнення між двома системами цінностей: неолібералізмом та ісламом. Дане протистояння поглиблюється тим, що загальнолюдські цінності неолібералізму претендують на звання інваріантних для будь-якої культури, що проявляється в загрозливій тенденції зміщення пріоритетів у міжнародних відносинах з області врахування особливостей національного та громадянського державного будівництва в області практичного втілення країнами Заходу, насамперед США, “західних цінностей”. Як наслідок – ісламський світ висловлює протест проти політики західного неолібералізму, який нівелює традиції інших культур¹².

Дану думку продовжує професор Корнуельсько-го університету Лафебер У., який поєднує ескаляцію тероризму з тріумфалізмом США як одного з ключових акторів сучасної світової політики. Зовнішньополітична стратегія США, вважає Лафебер, ускладнила наслідки суперечливого розвитку, пов'язаного з глобалізацією та становленням біфуркаційної структури світу, яка динамічно міняється під впливом взаємопов'язаних тенденцій до політичної інтеграції та фрагментації. Зосередженість на внутрішньонаціональних інтересах, помилковість стратегій культурної та зовнішньої політики, які не враховують реалії демократичного плюралізму та тіньову сторону впливу неурядових міжнародних організацій, виокремлюються як характерні риси глобального тріумфалізму США, що спонукає міжнародний тероризм до власного тріумфу¹³.

На думку автора, причини активізації міжнародного тероризму являють собою симбіоз економічного розриву, цивілізаційного протистояння, наслідків глобалізації, інформаційної революції, а також негативного впливу демократичного розвитку, що проявляється в масових атаках терористів-одиночок у розвинутих країнах.

Міжнародний тероризм як глобальна проблема сучасності характеризується певними особливостями.

Насамперед, міжнародний тероризм набув сьогодні планетарного масштабу. Якщо в 80-х роках він носив локальний характер, у 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. він став універсальним явищем. Географія терористичних атак вражає своєю широтою: Північна Ірландія, США, Росія, Кенія, Танзанія, Японія, Аргентина, Індія, Пакистан, Алжир, Ізраїль, Єгипет, Туреччина, Албанія, Югославія, Колумбія, Іран і ряд інших країн. Хронологічні дослідження терористичної активності у світі протягом 2001-2004 років дозволили встановити, що протягом досліджуваного періоду у світі відбулося понад 7799 терористичних інцидентів у 101 країні¹⁴.

За даними Держдепартаменту США, в 2006 р. у світі відбулося 14 338 терористичних актів, що на 25% більше ніж у 2005 р. (11 153). Серед найбільш небезпечних у даному відношенні країн Ірак посідає перше місце, на території якого зафіксовано 45% від загальної кількості терористичних актів, крім Іраку серйозне занепокоєння викликає також Афганістан, на території якого у 2006 р. відбулося 749 терористичних актів, що на 50% більше у порівнянні з 2005 р. (491). Аналіз статистичних даних досліджуваного періоду дозволяє стверджувати, що протягом останніх років вогнище небезпеки територіально не змінилось – Близький Схід та Південна Азія і надалі залишаються найбільш небезпечними регіонами, у той же час протягом останніх років серйозне занепокоєння почав викликати регіон Євразії, в якому спостерігається збільшення терористичної активності, особливо протягом 1990-2006 рр. на 15%¹⁵.

По-друге, стрімко зростає кількість терористичних організацій. Щороку Держдепартаментом США публікується список найбільш небезпечних терористичних угруповань. Сьгодні у світі налічується понад 500 терористичних угруповань, 42 з яких є найбільш небезпечними, серед них, зокрема: "Аль-Каїда", "Аль-Джихад", ХАМАС та "Хезболла"¹⁶. Аналізуючи наукові праці та події сучасного міжнародного життя, можна помітити, що сучасні терористичні угруповання відзначаються високим ступенем інтернаціоналізації та дифузності, що проявляється у відсутності чіткої позиційної приналежності та анонімністю, що робить їх невловимими та важкопрогнозованими.

Терористичні угруповання другої половини ХХ ст. являли собою класичну модель терористичного угруповання, яка включала в себе центральне підпілля – ядро, а також різноманітні групи і фракції, одночасно існували пов'язані з ним легальні політичні партії, покликані формулювати та оголошувати ідеї терористів. Прикладом таких організацій є чітко структуровані ІРА, баскські сепаратисти, політичними обличчями яких були, відповідно, партії "Шин Фейн" та "Ері Батасуна"¹⁷. З терористами, організованими таким чином, можна було вести діалог і контролювати та запобігати, хоча б частково, насильству. Сьгоднішні терористичні угруповання являють собою поліцентричні угруповання з автономними додатками, яким властиві децентралізація влади та відповідальності. Вони є відкритими до розширення, чудово пристосовані до проникнення в органи влади, характеризуються стійкістю та здатністю до регенерації¹⁸.

Трансформація терористичних угруповань відбувається протягом останніх років шляхом освоєння мережної форми організації (див. Рис. 1). При мережному типі, "центр" у мережі існує тільки в ідейному, ідейно-політичному та інколи фінансовому контексті. Відсутність ієрархічної субординації – невід'ємна риса мережі, що надає їй додаткової гнучкості та стійкості, учасники мережі – добровільна коаліція. Дана тенденція нерідко проявляється навіть у випадках з раніше цілком ієрархічними організаціями та структурами¹⁹.

Рис 1.
Структура терористичної організації "мережного типу"

Загалом, експерти виокремлюють три основних типи організації мереж:

1. сегментована, поліцентрична, ідеологічно інтегрована мережа (*SPIN-segmented, polycentric, ideologically integrated network*) – вважається найбільш небезпечною, внутрішньо-консолідованою і частково зрозумілою моделлю;
2. багатоцільові терористичні угруповання (*multiple-issue-terrorism*), які відрізняються відсутністю ідеологічної цілісності. Їх цілі численні, а мотиви аморфні. Інколи на базі переплетення кількох таких мереж (терористичних, наркоторгових, фінансових) можуть виникати цілі конгломерати, однак їх діяльність практично не підлягає аналізу.
3. вузько-спеціалізовані терористичні угруповання (*single-issue-terrorism*). Таких організацій може бути достатньо, але вони зосереджені, як правило, на вимогах одного роду (так зване “тунельне бачення”). До них відносять правих і лівих радикалів, борців за заборону генної інженерії і т. д. Через вузькість соціальної бази вони не можуть розглядатися в якості загрози світовому порядку²⁰.

Збільшення різноманітності організаційних структур терористичних груп має ряд важливих наслідків для стратегії боротьби з тероризмом. По-перше, операції, що проводяться децентралізованими групами, набагато важче попередити. Набагато складніше також визначити наміри та можливості таких груп. З іншого боку, слабкості “мережевої” організації терористичних груп полягають у збільшенні інформаційного обміну, необхідного для функціонування групи, і, унаслідок цього, у скороченні ступеню контролю над таким обміном. Якщо терористичні організації надалі активніше користуються досягненнями технологічної революції, то вони стають все більш вразливими саме в технологічному відношенні. Інша слабкість децентралізованих груп полягає в обмеженні ступеню координації дій у ній. Це може зменшити готовність групи до виконання комплексних завдань.

Зміни в організаційній структурі відобразились і в еволюції стратегій терору. Традиційні терористичні організації здебільшого діяли в рамках примусової дипломатії – вони використовували насильство для досягнення певних цілей. Відтак, використання ними сили може бути визначене як “інструментальне”. Для релігійних терористів використання насильства є не лише інструментом, але й часто остаточною метою, оскільки розглядається як “священний обов’язок”. Відмову від моделі примусової дипломатії було відмічено деякими аналітиками, які висувають тезу про прийняття деякими групами “воєнної парадигми”, в якій стратегічна ціль полягає в заподіянні якнайбільших втрат, а звичайні обмеження, втілені, зокрема, у принципі пропорційності – відсутні²¹.

На сучасному етапі експерти виділяють три основних мегастратегії терору. По-перше, терор мо-

же виступати як засіб примусу сильних слабкими. Цей метод дозволяє більш слабким суб’єктам впливати на дії більш сильного противника. Так діють баскські та ірландські терористи, у подібному ключі інтерпретувалась на Заході і діяльність чеченських бойовиків. Даній стратегії відповідають такі вітчизняні визначення тероризму як “системи використання насильства для досягнення політичних цілей шляхом примусу державних органів, міжнародних і національних організацій, державних та суспільних діячів, окремих громадян або їх груп до здійснення тих чи інших дій на користь терористів задля уникнення реалізації останніми їх погроз щодо певних осіб і груп, а також до об’єктів життєзабезпечення суспільства, джерел підвищеної безпеки для людей і оточуючого середовища”²².

По-друге, терор як засіб ведення війни. У даному випадку мова йде про раціональний вибір тактики терору квазідержавним утвореннями в боротьбі з більш сильним противником. В якості прикладу, американськими та ізраїльськими дослідниками розглядається випадок Палестинської автономії. У період другої інтифади керівництвом ряду палестинських терористичних організацій (наприклад, ХАМАС) була зроблена свідомо ставка на проведення терористичних атак на території Ізраїлю, у тому числі з використанням “шахідів”. У даному випадку тероризм виступив дієвим і прийнятним (з точки зору ціна/ефективність) способом ведення бойових дій, ефективним способом завдання максимальної шкоди противнику слабшою у військово-технічному відношенні стороною при мінімальних власних витратах, прояв свідомо обраної тактики дії²³.

Крім того, тероризм може виступати як спосіб революційних перетворень. Метою терористичних груп у даному контексті є створення нового світу шляхом повного руйнування старого. Прикладом у даному випадку західна політологія вважає організації “Аль-Каїди” і секту “Аум-Сенрико”²⁴. Однак, слід зазначити, що в чистому вигляді вони майже не зустрічаються, аналіз терористичної практики різних угруповань дозволяє помітити взаємне проникнення стратегій і їхню поліваріантність.

Іншою характерною рисою зростання транснаціональних злочинних угруповань є тісний зв’язок з такими негативними явищами суспільного розвитку як організована злочинність і корупція. Так, у роботі англійських вчених “Глобальні трансформації” зазначається: “протягом останніх років спостерігається зростання транснаціональних злочинних угруповань з наркоторгівлею та організованою злочинністю”²⁵. За даними Групи високого рівня, злочинні організації отримують щороку від 300 млрд. до 500 млрд. доларів за рахунок наркоторгівлі, щорічні відмивання коштів сягають від 500 млрд. до 1,5 трлн. доларів, безпека ж полягає в тому, що не дивлячись на існування правових ме-

ханізмів не всі держави дотримуються міжнародних норм та регулюють фінансові потоки, мотивуючи свої дії необхідністю конфіденційності та збереження банківської таємниці²⁶.

Слід зазначити також, що в окремих випадках, суб'єктами тероризму часто стають психічно неврівноважені особи, які розглядають тероризм як спосіб повернути до себе увагу. Глобалізація та інформаційні досягнення зробили можливим активне функціонування терористичних угруповань різноманітної спрямованості. Зокрема, за даними RAND, окрім традиційних терористичних угруповань (національних, релігійних, політичних, лівоекстремістських, правоекстремістських та анархічних), у XX-XXI ст. серйозне занепокоєння викликали антиглобалісти, расисти та захисники навколишнього середовища²⁷.

По-третє, стрімко зростає кількість жертв. Якщо раніше основною метою терористів було повернути до себе увагу і насильство здавалося їм єдиним прийнятним методом, то сьогодні спостерігається тенденція на завдання максимальних збитків основам цивілізації та досягнення максимальної кількості жертв. Так, за даними спеціалістів з даної проблематики, якщо в 70-х рр. 80% терористичних актів були спрямовані проти власності і тільки 20% – проти людей, у 80-х співвідношення було еквівалентним 50% і 50%, у 90-х це співвідношення складало 30% і 70%, у XXI ст. воно становить 10% і 90%. Серед країн, які найбільше постраждали від терористичних нападів перше місце займає США, далі слідує Росія, Ірак, Афганістан і т. д.²⁸.

У 2006 р. за даними Департаменту США жертвами терактів стало 74 543 осіб, з яких загинуло 20 498²⁹. Загальна ж кількість постраждалих за даними RAND протягом 1968-2007 рр. становить 116 728 осіб, з яких загинуло 50480³⁰.

У контексті аналізу міжнародного тероризму як глобальної проблеми сучасності нового значення набуває ймовірність застосування терористами зброї масового знищення (ЗМЗ)³¹. Виступаючи на конференції з проблем ядерної безпеки в Лондоні (16-19.03.2005) Генеральний директор МАГАТЕ Мухаммед ель-Барадей зазначив, що вважає використання злочинцями ядерної зброї як такої мало ймовірним. Головними загрозами, на його думку, у сфері ядерної безпеки є: крадіжка зброї, використання ядерних матеріалів для створення вибухового пристрою, зловмисне використання радіоактивних джерел, у тому числі і для виготовлення "брудної бомби" та радіологічна аварія, пов'язана з нападом на відповідні об'єкти та транспортні засоби. Керівник МАГАТЕ відмітив, що починаючи з 1993 р. було зареєстровано 650 випадків незаконної торгівлі радіоактивними та ядерними матеріалами, з них у 2005 р. – 100³².

Ядерна зброя є найбільш руйнівною, але її виробництво та використання найбільш складні. "Перспективною" в даному контексті, на думку Директора Федерації американських вчених Генрі

Келлі, є радіологічна зброя, її значно легше отримати, а наслідки дії не менш руйнівні – територія зараження в залежності від типу ядерної речовини, способу поширення та погодних умов може сягати кількох десятків квадратних кілометрів³³.

У порівнянні з аналізом ймовірності застосування ядерної та радіологічної зброї, які залишаються поки в площині теоретичних диспутів, хімічний тероризм сьогодні має більш практичне втілення. Прикладом ефективного застосування хімічної зброї безпосередньо з терористичною метою є застосування членами секти "Аум Сенрико" в 1995 р. газу зарину в токійському метро. Експерти виділяють дві категорії хімічного тероризму: атаки спрямовані на масове знищення, у даному випадку токсичні речовини поширюють у густонаселених районах та атаки, здійсненні з метою тероризування, шантажу та нанесення економічного збитку способом введення хімічної речовини безпосередньо в конкретний продукт³⁴. Ймовірність застосування хімічної зброї, у порівнянні з іншими, підтверджується доступністю, порівняною дешевизною, можливістю легального придбання окремих компонентів і самостійного виготовлення.

Методи біотехнології відкрили можливості не тільки отримувати біологічні агенти з покращеними тактико-технічними характеристиками, але і створювати нові види біологічної зброї. Досягнення генної інженерії 1980-90-х дозволяють застосувати тривалість інкубаційного періоду біологічних агентів, посилити їх токсичність, ефективність патогенного впливу, підвищити стійкість до медичних препаратів та ускладнити виявлення та ідентифікацію шляхом модифікації структури. Біотероризм схожий на хімічний тероризм, однак, раніше вважалося, що застосування біологічної зброї з терористичною метою є мало ймовірним через складнощі придбання культур бактерій³⁵. Поширення споривів сибірської язви восени 2001 р. в США частково довели протилежне. Невтішний прогноз застосування терористами біологічної зброї зробив також колишній Генеральний секретар ООН Кофі Аннан "біологічна зброя відрізняється від ядерної зброї. Скоро по усьому світу будуть тисячі лабораторій, здатні виробляти сконструйовані віруси з жахливим смертоносним потенціалом"³⁶.

Отже, складність проблеми міжнародного тероризму полягає в тому, що, міжнародний тероризм як глобальна проблема сучасності є багатограним явищем, тісно пов'язаним з іншими глобальними проблемами сучасності: бідністю, економічною відсталістю, розповсюдженням зброї масового знищення, кримінальною злочинністю. Крім того, сьогодні, на відміну від XIX ст. він володіє певними характерними рисами, такими як ідеологічна невизначеність, важкопрогнозованість, орієнтація на завдання максимальних збитків і досягнення максимальної кількості людських жертв, мережний тип організації та структури, обширна географія тощо. Також,

міжнародний тероризм як явище юридично невизначене на міжнародному рівні, він загрожує стабільному демократичному розвитку, міжнародному правопорядку, легітимним основам світоустрою. Все це наводить на думку, що подолання міжнародного тероризму як глобальної проблеми сучасності можливе тільки за умови

тісної співпраці всіх учасників міжнародної спільноти та наявності цілісної програми, орієнтованої на подолання причин та наслідків тероризму, розробки механізмів та інструментів реагування, адекватних надсерйозному характеру загрози і його регіональної специфіки.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Гуцман М.Я. Діяльність ООН у боротьбі з міжнародним тероризмом // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 58. – Ч. 2. – К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2005. – С. 121-128; Гуцман М.Я. Еволюція позиції ООН у боротьбі з міжнародним тероризмом (тези виступу) // Шевченківська весна: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, присвяченої 15-річчю незалежності України / за заг. ред. проф. О.К. Закусила. – Вип. IV: у 3-х част. – Ч. 1. – К.: Логос, 2006. – С. 115-116.
- ² Виступлення Генерального Секретаря ООН на 4618-засіданні Ради Безпеки ООН 4 жовтня 2002 г. – S/PV/4681.
- ³ Более безопасный мир: наша общая ответственность. Доклад Группы высокого уровня по угрозам, вызовам и переменам. – A/59/565. – Ч. II. – П. IV.
- ⁴ Жаринов К.В. Терроризм и террористы: Исторический справочник. – Минск: Харвест, 1999. – С. 178.
- ⁵ Там же. – С. 182.
- ⁶ Туроу Л. Будущее капитализма. Как экономика сегодняшнего дня формирует мир завтрашний // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М.: "Academia", 1999. – С. 23.
- ⁷ Дробижева Л.М., Паин Э.А. Социальные предпосылки распространения экстремизма и терроризма // Социальные и психологические проблемы борьбы с международным терроризмом. – М.: Наука, 2002. – С. 46.
- ⁸ Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН "Меры предупреждения международного терроризма". – A/RES/40/61. – П. 9.
- ⁹ Паин Э. Социальная природа экстремизма и терроризма // Общественные науки и современность. – 2002 – №4. – С. 113-124.
- ¹⁰ Ханттингтон С. Столкновение цивилизаций // www.nbu.gov.ua/polit/93hssc.htm
- ¹¹ Токар Л.П. Міжнародний тероризм та Близький і Середній Схід: точка біфуркації трьох моделей світового порядку // Стратегічна панорама: Щоквартальний наук.-практ. журн. РНБОУ: Академпрес. – №2. – К., 2004. – С. 57-61.
- ¹² Штайнбах Удо. Исламский терроризм // Internationale Politik: журнал Германского общества внешней политики. – №3. – Берлин, 2002. – С. 4-16.
- ¹³ La Feber W. The Post September 11 Debate Over Empire, Globalization, and Fragmentation // Political Science Quarterly. – 2002. – Vol. 117. – №1. – P. 8-9, 16-17.
- ¹⁴ MIPT Terrorism knowledge Base // http://www.tkb.org/IncidentRegionModule.jsp
- ¹⁵ Country Report on Terrorism 2006 // http://www.state.gov/s/ct/rls/crt/2006
- ¹⁶ Дані RAND // http://www.rand.org/research_areas/terrorism
- ¹⁷ Green D. and Griffith M. Globalisation and its discontents // International Affairs. – 2002. – №1. – P. 60.
- ¹⁸ Cronin A.K. Behind the Curve: Globalization and International Terrorism // International Security. – Winter 2002/2003. – Vol. 27. – №3. – P. 41-42.
- ¹⁹ Kushner H. Encyclopedia of Terrorism. – London, 2003. – P. 342-344.
- ²⁰ Соловьев Э. Г. Трансформация террористических организаций в условиях глобализации. – М: ЛЕНАНД, 2006. – С. 21.
- ²¹ Hirschmann K. The changing face of terrorism // International Politik und Gesellschaft. – 2000. – №3. – P. 299-310.
- ²² Posen B. The Struggle against Terrorism: Grand Strategy, Strategy and Tactics // International Security. – Winter 2001/2002. – Vol. 26. – №3. – P. 42-43.
- ²³ Baskaran M.W. Terrorism and Non-Violent Responses // Gandhi Marg. – 2003. – Vol. 25. – No. 1. – P. 35-53.
- ²⁴ Detering Terrorism: Exploring Theory and Methods. Washington, Institute for Defence Analyses Papers / Paper P-3717. – August. – 2002. – P. 12.
- ²⁵ Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. Global Transformations. Politics, Economics and Culture. – Oxford, 2000. – P. 58.
- ²⁶ Более безопасный мир: наша общая ответственность. Доклад Группы высокого уровня по угрозам, вызовам и переменам. – A/59/565. – Ч. II. – П. VII.
- ²⁷ Дані корпорації RAND // http://www.rand.org/research_areas/terrorism
- ²⁸ Atran Scott. The Moral Logic and Growth of Suicide Terrorism // The Washington Quarterly. The Centre for Strategic and International Studies and the Massachusetts Institute of Technology. – Spring 2006. – P. 127-147.
- ²⁹ Country Report on Terrorism 2006 // http://www.state.gov/s/ct/rls/crt/2006
- ³⁰ Дані корпорації RAND // http://www.rand.org/research_areas/terrorism
- ³¹ Зброя масового знищення відповідно до радянської термінології включає ядерну, хімічну та біологічну зброю. Американські експерти до даного переліку додають також радіологічну.
- ³² Nuclear Terrorism: Identifying and Combating the Risks by IAEA Director General Dr. Mohammed El Baradei // http://www.iaea.org/NewsCenter/Statements/2005/ebsp2005n003.htm
- ³³ Dirty Bombs: Response to a Threat. FAS Public Interest Report // The Journal of the Federation of American Scientists. – March/April 2002, Volume 55, Number 2 // http://www.fas.org/faspir/2002/v55n2/dirtybomb.htm
- ³⁴ Bowman S. Weapons of mass destruction: the terrorist threat. – CRS report for Congress, Washington D.C. March 7, 2002. – P. 23-28.
- ³⁵ Ibid. – P. 30-32.
- ³⁶ При большей свободе: к развитию, безопасности и правам человека для всех. Доклад Генерального секретаря. – A/59/2005. – П. 93.

Надійшла до редакції 14.01.2008